əlaqələr qurmağa, effektiv ünsiyyət qurmağa və münaqişələrin həllinə kömək edir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi ölkə iqtisadiyyatının artım tempine bir başa təsir göstərir. Ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi üçün bir sıra proqramlar və layihələr işlənib hazırlanmalıdır ki, bunlara aiddir: Təhsildə keyfiyyətin yüksəldilməsi, ixtisasılı kadırların ölkəyə gətirilməsinə təminar yaratmaq, ölkə valyutasının dönərliliyini qoruyub saxlamaq, xarici iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, vergi və hüquqi sistemlərin təkminləşdirilməsi.

Hüquqi sistemlərin yaxşılaşdırılması dedikdə investisiya mühitinin və sahibkarlara müəyyən imtiyazların verilməsi və hüquqlarının qorunmasını təmin edir. Sahibkarlıq üçün vergi mühitinin yaxşılaşdırılması xırda bizneslərin yaranmasına təminat yaradır. Ölkədə sahibkarların sayının artması yeni iş yerlərinin yaranmasına və ölkədə işsizlik sayının azaldılmasına gətirib çıxarır. Ölkədə yeni iş yerlərinin yaradılması ölkənin ÜDM-nun artmasına və nəticə olaraq ölkənin rifah halının yaxşılaşdırılmasın gətirib çıxarır.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynli İ.Q. (2016), “Azərbaycanda kiçik biznesin inkişafının cari vəziyyəti və perspektivləri”, Bakı, “Elm və təhsil” 75 səh.
2. İmanov Ə.Ş. (2015) “Kiçik sahibkarlıq” (Dərs vəsaiti) Bakı, ”Elm”, 368 səh.
3. Musayev V.R., Seyfullayev İ.Z. (2015), “Sahibkarlığın əsasları”, Bakı, “Çaşıoğlu” 55 səh.
4. Zafer D. “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) Finansal Prob lemlerinin Çözümünde Girişimci Sermaye Fon’larının Önemi ve Rolü: Katılım Bankacılığına Yeni Bir Model Önerisi”, (Doktora Tezi, Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2018, 125 p.

PEDAQOJİ TƏLİM TEXNOLOGİYASI

İsmayılova İlhamə Şubay qızı
İsmayılova Aygün İslam qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Məktəbəqədər yaş dövrü-uşağın intensiv fərdi inkişafı dövrü, bir sıra psixi neoplazmaların meydana çıxması, mühüm şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin formalaşması dövrü, bu, uşağın davranışını, münasibətini müəyyən edən psixi xüsusiyyətlərin formalaşması dövrüdür.

Məhz bu xüsusiyyətlər məktəbəqədər yaşlı uşağın fərdi inkişafı üçün standart təşkil edir və məktəbəqədər təhsil müəssisəsində uşaqlarla işi müəyyən edən strateji vəzifələrin əsasını təşkil edir.

Məktəbəqədər yaşlı uşağın şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafı problemi xüsusi diqqətə layiqdir, çünki şəxsiyyətin əsasları bu dövrdə qoyulur və sosial təsirlərə həssas olan bu dövrdür. Yadda saxlamaq lazımdır ki, şəxsiyyətin formalaşmasına əsasən mikromühit - uşağın yaxın ətrafı (ilk növbədə - valideynlər, həmyaşıdlar, pedaqoqlar) təsir göstərir. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki,

əlverişsiz amillər ümumilikdə ətraf mühitə, xüsusən də uşağa təsir göstərir. Onların təsirinin nəticəsi, insan sağlamlığının pisləşməsinə səbəb olan sosial məhrumiyyət, yəni yaşamaq, tam inkişaf və sosiallaşma üçün zəruri olan müəyyən şərtlərdən, maddi və mənəvi resurslardan məhrum olmaq, məhdudlaşdırmaq və ya qeyri-kafi olmaq vəziyyətidir: fiziki, zehni, sosial. Buna uyğun olaraq praktik psixoloji işin nəticəsi psixoloji cəhətdən sağlam uşaq olmalıdır.

Müasir dünyada məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla psixoloji sağlamlığın formalaşması ilə bağlı bir çox texnologiya, texnika və metodlar mövcuddur. Ən aktual və məhsuldarlardan biri təlim texnologiyasıdır. Qrup qarşılıqlı əlaqəsi prosesində uşaqların psixoloji sağlamlığının qorunması və formalaşdırılması ideyasına əsaslanır. Təbii ki, uşaqlara effektiv psixoloji dəstək üçün psixoloji sağlamlıq pozuntularının şiddətindən asılı olaraq həm qrup, həm də fərdi iş formalarından istifadə etmək lazımdır. Ancaq məktəbəqədər müəssisədə fərdi iş həmişə rasional olmadığından, əsas diqqət ağır psixoloji sağlamlıq pozğunluğu olan uşaqların xüsusiyyətlərini (aqressivlik, narahatlıq, mənfi özünə hörmət, münaqişə, izolə). Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, qrup dərslərinin rəhbəri təkcə psixoloq deyil, həm də pedaqoq ola bilər /əsas məqsədi məqsədyönlü mütəşəkkil qrup qarşılıqlı əlaqəsi prosesində məktəbəqədər uşaqlara psixoloji dəstək verməkdir.

Sosial-psixoloji təlimin ümumi məqsədi konkret vəzifələrdə müəyyən edilir:

1) müəyyən biliklərə yiyələnmək;
2) özünü və başqalarını adekvat və tam şəkildə tanımaq bacarığının inkişafı;
3) şəxsi keyfiyyət və bacarıqların diaqnostikası və korreksiyası, real və məhsuldar hərəkətlərə mane olan maneələrin aradan qaldırılması;
4) sosial və kommunikativ səriştənin formalaşması, başqaları ilə səmərəli qarşılıqlı əlaqə bacarığının inkişafı;
5) əks etdirmə bacarıqlarını öyrənmək;
6) özünü inkişaf etdirmə ehtiyacının stimullaşdırılması.[1]

Təlimin əsas humanist ideyası uşağı məcbur etmək, sıxışdırmaq deyil, ona özünə çevrilməsinə, özünü qəbul etməsinə və sevməsinə, başqaları ilə ünsiyyətdə maneələri dəf etməyə kömək etməkdir.

Texnologiya "psixoloji sağlamlıq" konsepsiyasına əsaslanır. Psixoloji sağlamlıq insanın həyat prosesində tam işləməsi və inkişafı üçün zəruri şərtdir. Beləliklə, bu, bir tərəfdən, insanın (uşaq və ya yetkin) yaşa bağlı sosial və mədəni rollarını adekvat yerinə yetirməsi üçün şərtdir, digər tərəfdən, davamlı inkişaf imkanını təmin edir.

Psixoloji sağlamlıq aksioloji, instrumental və ehtiyac-motivasiya komponentlərini özündə birləşdirən sistem kimi təsvir edilə bilər.

Eyni zamanda, aksioloji komponent cinsindən, yaşından, mədəni xüsusiyyətlərindən və s.-dən asılı olmayaraq, insanın özünün dəyərləri və digər insanların Mənlik dəyərləri ilə mənalı şəkildə təmsil olunur.

İnstrumental komponent, insanın özünü tanıma vasitəsi, şüurunu özünə, daxili dünyasına və başqaları ilə münasibətlərdəki yerinə cəmləşdirmək qabiliyyətinə malik olduğunu nəzərdə tutur. Bu, insanın emosional vəziyyətlərini və digər insanların

vəziyyətlərini başa düşmək və təsvir etmək qabiliyyətinə, başqalarına zərər vermədən hisslərin sərbəst və açıq təzahürü imkanlarına, həm öz davranışının, həm də başqalarının davranışının səbəb və nəticələrini dərk etmə qabiliyyətinə uyğundur.

Ehtiyac-motivasiya komponenti insanın özünü inkişaf etdirməyə ehtiyacının olub olmadığını müəyyən edir. Bu o deməkdir ki, insan öz həyat fəaliyyətinin subyektinə çevrilir, onun inkişafının mühərriki kimi çıxış edən daxili fəaliyyət mənbəyinə malikdir, eyni zamanda, o, öz inkişafı üçün məsuliyyəti tam şəkildə öz üzərinə götürür.

Yuxarıda deyilənləri təhlil edərək belə bir nəticəyə gəlirik ki, təlim texnologiyası bir tərəfdən özünün üç komponentli strukturuna uyğun olaraq psixoloji sağlamlığın formalaşmasını təmin edirsə, digər tərəfdən məktəbəqədər yaşlı uşaqların əsas yenitörəmələrinin formalaşmasını təmin edir. Belə ki, qrup dərsləri uşağa xüsusi yaradılmış mühitdə, miniatür cəmiyyətdə, xarici aləmi əks etdirən təcrübə qazanmağa, əldə etdiyi bilik, bacarıq və bacarıqları real həyata köçürməyə imkan yaradır. Qrupun ikinci potensial faydası digər qrup üzvlərindən rəy və dəstək almaq bacarığıdır. Həmyaşıdların olması uşaqda rahatlıq hissi yaradır. Qrupda kifayət qədər özünə inamı olmayan uşaqlarda təzyiqə məruz qaldıqları hissi olmur. Və özlərini ifadə etməyə başlayanda, böyüklərin dəstəyini hiss edərək daha sakit hiss edirlər.

Üçüncüsü, təlim texnologiyası çərçivəsində insan təkcə iştirakçı deyil, həm də tamaşaçı ola bilər. Uşaq həmyaşıdını müşahidə və təhlil üçün əlverişli bir model kimi istifadə edir ("kənar görünüş"). Bu, özünü qrupun digər üzvləri ilə eyniləşdirməyə, müqayisə etməyə imkan verir.

Beləliklə, qrup psixoloji dəstək uşağın psixoloji sağlamlığının formalaşması üçün optimal texnologiyalardan biridir ki, bu da öz növbəsində onun təkcə ictimai həyata daxil olmasını, öz yerini tapmasını deyil, həm də bütövlükdə cəmiyyətin inkişafının tərəqqisini müəyyən edir.

Texnologiyanın prosessual xüsusiyyətlərinin bir hissəsi olaraq, uşağın psixoloji sağlamlığının formalaşması üçün şərtləri vurğulamaq lazımdır.

Birincisi, ilk növbədə özünü tənzimləmək üçün zəruri olan uşağın fəaliyyətinin formalaşmasına kömək etmək.

Həssas dövrdə uşağın fəaliyyətinin (hərəkətli, koqnitiv, kommunikativ və s.) ünsiyyət şəraitində və dərslərin və qrup işinin təşkilinin müvafiq üsulları ilə həyata keçirilməsi zəruridir. Həyati strukturların qeyri-adekvat təşkili fəaliyyəti bloklayır, səviyyəsini azaldır və ya ona fərqli istiqamət verir.

İkincisi, uşaqların psixoloji sağlamlığının formalaşması üçün ən vacib şərtlərdən biri maneələri müstəqil şəkildə dəf etmək təcrübəsidir.

Üçüncüsü, refleksiyanın inkişafına dəstək vermək, uşağı özünü, xüsusiyyətlərini və imkanlarını, davranışının səbəb və nəticələrini anlamağa təşviq etmək lazımdır.

Dördüncüsü, uşağın inkişafında dəyər mühitinin olması, onlara ətrafdakı idealları, böyüklərin müəyyən dəyər istəklərini görmək və öz prioritetlərini müəyyən etmək imkanı vermək vacibdir.

Təlim qrupunun işi bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Onlardan bəzilərini qeyd edək.

Təlim iştirakçılarının fəaliyyəti xüsusi xarakter daşıyır, çünki onlar müəyyən

bacarıqları inkişaf etdirmək, başqaları ilə ünsiyyət prosesinə təsir edən xüsusi şəxsi keyfiyyətləri və münasibətləri inkişaf etdirmək üçün xüsusi məşqlərin oynanmasına cəlb olunurlar. Təlim zamanı etimad və təhlükəsizlik mühitinin yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilir və buna görə də heç bir səhv və ya səhv məşq olmadığını vurğulamaq çox vacibdir. Təlimdə olan uşaq oyunlarda könüllü iştirak edir, yəni bu və ya digər məşqi yerinə yetirməkdən imtina etmək hüququna malikdir. Fasilitator təlimi elə təşkil etməyə çalışır ki, uşaqlar orada iştirak etmək istəsinlər, o, həm də iştirakçıları (bu yaş üçün əlçatan səviyyədə) qrupda baş verən prosesləri düşünməyə sövq edir.

Təlimdə davranış qaydaları dərsdən daha az tənzimlənir, o cümlədən kənar nəzarət azaldılır. Təlim iştirakçılarının öz davranışlarına nəzarət etdikləri güman edilir.

Qrup tərkibi və dərslərin müddəti ilk növbədə uşaqların yaşı ilə müəyyən edilir.

3-4 yaşlı uşaqlar adətən 14-20 dəqiqədən çox edə bilməzlər . Kiçik məktəbəqədər uşaqlar açıq oyunlara üstünlük verirlər. Yadda saxlamaq lazımdır ki, onlar asanlıqla həddən artıq həyəcanlanırlar və buna imkan verməmək lazımdır.

5-6 yaşlı uşaqlar üçün optimal qrup ölçüsü 6-7 nəfər, məşğələnin müddəti 25-30 dəqiqədir. 5-6 yaşlı uşaqlar artıq davranışlarına müəyyən qədər nəzarət edə bilirlər. Bir qayda olaraq, bir neçə seansdan sonra onlar emosional vəziyyətlərini təsvir edə, onları maraqlandıran məsələlərin müzakirəsinə qısaca qoşula bilərlər.[3]

Məşğələlərin optimal tezliyi həftədə 2 dəfədir. Qrup dərslərinə psixo-gimnastika, kommunikativ, açıq oyunlar və məşqlər, eskizlər, art-terapiya elementləri, istirahət üsulları, sevinc atmosferi, əlverişli emosional fon, qorxu və gərginliyi aradan qaldırmağa yönəlmiş salamlaşma ritualı və vida mərasimi daxildir. Uşağın məşğuliyyətlə bağlı aldıqları emosional təcrübəni gücləndirir.

Nəzəri əsaslara, həyata keçirmə formalarına, həll edilməli olan vəzifələrə görə təsnifatına əsaslanaraq əsas metodların və metodoloji texnikaların təsviri.

Rol oynama üsulları, o cümlədən - rol oynayan gimnastika və psixodrama. Məlumdur ki, psixoloji sağlamlığı təmin etmək üçün adekvat rol inkişafı lazımdır. Məşğələlərin keçirilməsinin rol əsaslı üsulları uşağın məzmun və status baxımından fərqli rollar alması, adi olanların əksinə olan rolların oynaması və s.

Rol gimnastikası, öz növbəsində, uşaqların yaşına uyğun olaraq, ilkin mərhələdə rol oynayan hərəkətlər və böyük məktəbəqədər yaşda rol oynayan obrazlar şəklində təqdim edilə bilər. Kiçik məktəbəqədər uşaqlar üçün səsləri rol oynayan hərəkətlərə (qorxmuş pişik kimi miyavlama), eləcə də barmaq oyunlarına necə daxil etməyi öyrənmək vacibdir. Yaşlı məktəbəqədər uşaqlar üçün daha çox heyvanların, nağıl personajlarının, sosial və ailə rollarının, cansız obyektlərin rol oynayan təsvirlərindən istifadə olunur. Bir qayda olaraq, rol mimika və jestlər vasitəsilə çatdırılır, bəzən səslənir.

Psixodramanın mərkəzində repressiyanın aktlaşdırılması və ya qorxulu obyekt üzərində qələbə ola bilər. Bu vəziyyətdə hücumçu rolundan qurban roluna qədər rolların dəyişdirilməsi istifadə olunur və ya bir qəhrəmanlıq vəziyyəti yaradılır və hücum obyektlərinə emosional empatiya bağlanır. Uşaqların yalnız barmaqların köməyi ilə oynadıqları barmaq dramatizasiyaları necə maraqlı və təsirli olur:

– psixogimnastika oyunları insanın öz adını qəbul etməyə, xarakter xüsusiyyətlərini qəbul etməyə, keçmişini, indisini və gələcəyini qəbul etməyə, hüquq və vəzifələrini qəbul etməyə yönəlmişdir.

– Üç qrupa bölünə bilən kommunikativ oyunlar:1) uşaqlarda başqa bir insanda onun ləyaqətini görmək və başqa bir şifahi və qeyri-şifahi "sığal" vermək bacarığını inkişaf etdirməyə yönəlmiş oyunlar; 2) ünsiyyət sahəsi haqqında məlumatlılığın dərinləşməsinə kömək edən oyunlar və tapşırıqlar; 3) əməkdaşlıq etmək bacarığını öyrədən oyunlar.

– Ünsiyyət oyunları Bu oyunları üç qrupa bölmək olar, yəni: şifahi oyunlar, qeyri-verbal oyunlar və “zehni şəkillər”.

– Şifahi oyunlar ya uşaqlar tərəfindən bu və ya digər qeyri-adi vəziyyətin sonunu icad edir, ya da nağılların kollektiv tərkibi və ya bir söz üçün müxtəlif assosiasiyaların seçilməsidir. Qeyri-şifahi oyunlar canlı və ya cansız obyekti təsvir edən uşaqları əhatə edir. "Zihi şəkillər" səs (musiqi) və ya kinestetik (obyekt) stimullara uyğun olaraq sərbəst və ya müəyyən bir mövzuda bir şəkil icad etməkdir. Sonra şəklin müəllifi qəhrəmanların və əşyaların müəyyən rollarını uşaqlar arasında paylayaraq əsərini “canlandırır”.

– terapevtik metaforalar. Özünü inkişafın əsas xüsusiyyəti fərdin öz inkişafı üçün məsuliyyət daşımasıdır. Bunun üçün insanın öz resurslarını bilməsi lazımdır. Bu biliyə yiyələnmək üçün ən təsirli olan terapevtik metaforaların istifadəsidir, çünki metaforanın özü resurslara müraciəti ehtiva edir. Bu istiqamətdə uşaqlarla sistemli iş onların əsas ideyanı mənimsəməsinə gətirib çıxaracaq - çətin vəziyyətdə öz daxilində resurslar axtarmaq lazımdır, bununla da “özünə kömək mexanizmi” formalaşdırılır.

– emosional-simvolik üsullar : müxtəlif hisslərin qrup müzakirəsi və istiqamətləndirilmiş rəsm.

– relaksasiya üsulları, o cümlədən aktiv sinir-əzələ relaksasiyası metoduna əsaslanan məşqlər, nəfəs məşqləri və vizual-kinestetik texnikaya əsaslanan məşqlər. Sinir-əzələ relaksasiyası metodu güclü gərginliyin və sürətli əzələlərin boşalmasının növbələşməsi yolu ilə rahatlama vəziyyətinə nail olmağı nəzərdə tutur. Nəfəs alma üsullarından dərin nəfəs və gecikmə ilə ritmik istifadə olunur. [2]

Qrupun effektivliyi və səmərəliliyi uşaqlarla iş kursun başlamazdan əvvəl və sonunda imtahanla müəyyən edilə bilər.

Nəticələri müəyyən etmək üçün aşağıdakı vasitələrdən istifadə olunur:

- uşaqların tərbiyəçilər, valideynlər tərəfindən qiymətləndirilməsi (anketlər, sorğular);

- uşaqların psixoloq tərəfindən müayinəsi (emosional və şəxsi sahənin öyrənilməsi).

Uşaqların qrup işinin effektivliyi aşağıdakı göstəricilərlə qiymətləndirilə bilər :

- uşaqların narahatlıq səviyyəsi;
- emosional rifah səviyyəsi;
- sosial və ünsiyyət bacarıqlarının formalaşma səviyyəsi; özünə hörmət səviyyəsi.

Uşaqlarla qrup işi nəticəsində mümkün dəyişikliklər:

– öz emosional vəziyyətlərini dərk etmək, başqalarının emosiyalarını fərqləndirmək, emosiyaları şifahi plana çevirmək bacarığı;

– uşaqlarda müsbət münasibətin formalaşması ,özünə inam, özünə hörmətin artması;

– narahatlıq, aqressivlik səviyyəsinin azalması, qorxuların aradan qaldırılması;

– uşaqlar tərəfindən psixo-emosional və əzələ gərginliyini aradan qaldırmaq üçün ən sadə bacarıqları mənimsəmək.

Ədəbiyyat:

1. Əliyeva Ş. Məktəbəqədər təhsildə müasir pedaqoji texnologiyalar. (metodik vəsait) Bakı, 2020, 102 səh.

2. Əliyeva S.A. Məktəbəqədər təhsildə müasir təlim texnologiyaları (dərs vəsaiti) Bakı 2022, 146 səh.

3. Zeynalova Z.Ə., İsmayılova A.İ. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların təhsilində müasir pedaqoji texnologiyalar. Dərs vəsaiti. Bakı 2024, 224 səh.

AZƏRBAYCANDA KİÇİK BIZNES QURUMLARININ MÖVCUD VƏZIYYƏTI

Məmmədova Fatimə Çingiz qızı
Elmi rəhbər: Xəlilova Xəyalə Qəmbər qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Kiçik və orta biznes müəssisələrinin maliyyə imkanları, maliyyələşdirmə mənbələrinin quruluşu, onların iqtisadi və investisiya fəallığına mühüm təsir göstərir. Hazırda Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlara dövlət, özəl beynəlxalq maliyyə köməyi sistemi fəaliyyət göstərir. Müstəqillik illərində kiçik və orta müəssisələrə maliyyə köməyi sahəsində müəyyən müsbət təcrübə toplanmışdır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, öz potensialına görə ölkənin iqtisadiyyatında mühüm rol oynayan kiçik və orta sahibkarların maliyyə vəsaiti mənbələrindən yetərincə istifadə etməsi məhdud xarakter daşıyır. Bu məhdudluq uzun və qısamüddətli kreditlərin əldə olunmasında da özünü göstərir. Azərbaycanda həlli tələb olunan mühüm vəzifələrdən biri kiçik və orta biznesin investisiya fəaliyyətinin fəallaşdırılması və bu bölməyə maliyyə resurslarının cəlb olunması imkanlarının genişləndirilməsidir. Kiçik və orta sahibkarların öz pul yığımı imkanlarının olmaması, dövlət büdcəsindən bu sektora vəsait yönəltmək imkanlarının məhdudluğu, kommersiya banklarının öz kredit resursları, o cümlədən beynəlxalq və xarici maliyyə institutlarının kredit resursları üçün faiz dərəcəsinin yüksək olmasl, təminat və girov çətinlikləri kiçik və orta biznesin maliyyələşdirilməsini çətinləşdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda kiçik və orta biznesin inkişafına təsir edən amillər içərisində maliyyə amilləri bazar iqtisadiyyatına keçidin bütün dövrü